

ULOGA VEZA U OBLIKOVANJU NACIONALNOG IDENTITETA ILI KAKO JE PEČKI POSTAO NARODNI VEZ

TIHANA PETROVIĆ LEŠ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

DOI: 10.17234/SEC.26.7

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Primljeno / Received: 15. 3. 2014.

Prihvaćeno / Accepted: 25. 8. 2014.

U ovom se radu vez promatra kao kulturna djelatnost unutar polisistema narodne umjetnosti oblikovane u svrhu nacionalne integracije djelovanjem škola, ustanova i pojedinaca. Iz niza vezilačkih tehnika zbog zanimljivosti problematike i čestoće pojavljivanja u raznim izvorima, izdvojen je pečki vez, te je promatran u duljem vremenskom odsječku.

Ključne riječi: *pečki vez, narodni/nacionalni identitet, Hrvatska, 19. i 20. stoljeće, polisistemska teorija, baština*

UVOD

U drugoj polovici 19. stoljeća u Europi tekstil postaje višestruko značajan.¹ Kroz teoriju povijesti umjetnosti tekstilna vještina je stekla status praumjetnosti pa je time i tekstil dobio jedno od središnjih mjesta u obrazovanju i kulturi naročito druge polovice 19. stoljeća (Maruševski 1986:48). Tekstilna industrija tehnološke vrhunice je dosegla već u prvoj polovici 19. stoljeća iscrpivši pri tome i ideje u dizajnu pa se u drugoj polovici stoljeća traže uzori u seljačkom tekstilu posebno u zemljama periferije koje nacionalnu ideju grade na kulturi čija je sastavnica traženje izvornog, a onda to uključuje i seljačkog, kamo se ubraja i Hrvatska (Wörner 1999:194, 195; Berend i Ránki 1996). Istodobno se uz nacionalnu javlja i socijalna/rodna komponenta. Pojavio se veliki broj nezaposlene ženske radne snage pri čemu se pozornost usmjerava na ženska pitanja za koja se one same počinju boriti uključivanjem u ženske pokrete. Uspostavlja se

¹ Ovaj rad ostvaren je u okviru projekta „Hrvatska etnografska baština u kontekstu kulturnih politika“ koji je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

model zapošljavanja poznat kao kućna industrija primjeren upravo za žene koje uz obitelj u kući mogu dodatno privređivati (Wörner 1999:215). U izvornom i domaćem svoj identitet počinje tražiti i hrvatsko građanstvo kroz već poznate modele iz razvijenih zemalja koje nameću nove standarde. Sve to je bilo dobro poznato Isi Kršnjavome, što onda prenosi i u Hrvatsku kroz nastavu povijesti umjetnosti, izložbe, organiziranje kućnog rukotvorstva i obrazovanje u školama. Pri tome je posebnu ulogu u stvaranju narodnog/nacionalnog identiteta dao tekstilu, najviše vezu (Petrović Leš 2008; Vujić 2012). Tekstilne vještine kroz predmet ručnog rada dobivaju važno mjesto u školskim programima u obrazovanju djevojaka raznih staleža kako bi znale izraditi i ukrasiti tekstilne predmete za vlastitu obitelj ili se zaposliti radeći za druge (Župan 2013:49, 112, 119–120). Tkanjem i vezom se istodobno bave i seoske žene u svrhu ukrašavanja tekstila za sebe i svoju obitelj, ali i kroz organiziranu proizvodnju za šire građansko tržište. Pozornost je usmjerena na jednu suvrsticu: *pečki vez*.

Istraživanja veza u Hrvatskoj mogu se podijeliti u dvije skupine. Etnološka istraživanja obuhvatila su različite tehnike vezenja, s detaljnijim opisima materijala, motiva, naziva, ali i društvenu povijest, povijest žena, utjecaje društvene i kulturne elite, primjerice plemićke i građanske mode na seljačku kulturu (Szenci i Radauš-Ribarić 1973, Gušić 1980, Radauš-Ribarić 1999, Lulić Štorić 2003, Rapo 2003, Ivkanec 2008.). Povijesnoumjetnička istraživanja donose podatke o vezu na crkvenom ruhu, vezilačkim radionicama (Pavelić Weinert 1987; Ivoš 2000), ali i o poznatim plemkinjama koje su se istakle svojim vezilačkim vještinama i kao kolatorice pavlinskih samostana poput Judite Balagović Japranske (Ivoš 1989:249; Pavičić 2001:137–147) i Barbare Sidonije Peranski (Pavelić Weinert 1977:81–83).

Vez se može promatrati i kao kulturna djelatnost unutar polisistema narodne umjetnosti oblikovane u svrhu nacionalne integracije djelovanjem škola, ustanova i pojedinaca (Bonifačić 1997). Na temelju podataka iz raznolikih izvora pečki vez je promatran kroz dulje vremensko razdoblje s težištem na međuraću, kada dosiže vrhunac, kako bi se utvrdilo njegovo mjesto, značenje i uloga u pojedinim razdobljima, zasebno u tradicijskoj i u građanskoj kulturi, ali i prožimanje. Za analizu su korišteni podaci iz tiskovina: *Svijet*, *Ženski list* i *Hrvatica*. Uključeni su i neki stariji priručnici

za vezenje, tekstovi iz kataloga izložaba, kao i podaci iz arhivskog gradiva. Nije provedena opsežna analiza predmeta ukrašenih pečkim vezom u muzejima temeljena na etnološkim kriterijima kvantitete, kvalitete i forme što ostaje zadatak nekih budućih istraživanja. Vez i vezenje dvije su kategorije povezane u jednu, jedan aspekt neodvojiv je od drugog. Vez je materijalizacija vještine koja obuhvaća i nositelje koji vezom izražavaju svoj kulturni i društveni identitet. Ovim istraživanjem sagledavam vez i vezenje u svjetlu novijih holističkih i konceptualnih određivanja nematerijalne baštine (Kirshenblatt-Gimblett 2013:65–73). Vez u društvenim i ekonomskim okvirima 19. i prve polovice 20. stoljeća u Hrvatskoj zanimljivo je istraživačko područje u kojem se ogleda materijalna kultura kao posljedica različitih praksi prikupljanja, liberalnih ideja romantizma, kolonijalnih politika, industrijalizacije i početaka konzumerizma (Buchli 2002:12).

PEČKIVEZ: TEHNIKA I PRIMJENA, RASPROSTRANJENJE, NAZIVI, PODRIJETLO

Vez koji ovdje prikazujemo poznat je u stručnoj literaturi pod nazivima „Plattstich“ ili „Flachstich“ kao tehnika koja omogućava veliki broj izvedbi slikanja iglom pri čemu naročito do izražaja dolazi vrsnost osobe koja veze, bez obzira je li početnik ili profesionalac. Može se vesti bijelim i raznobojnim nitima u kombinaciji s raznim drugim tehnikama. Veze se s upredenim ili nepredenim nitima svile, lana, zlatnim nitima, a od početka 19. stoljeća i tzv. engleskom vunom. Ovim vezom se ukrašava crkveni tekstil, ali i ratne zastave, znakovi i grbovi, konjska oprema. Dosegao je vrhunce kroz modu cvjetnih motiva u 17. i početkom 18. stoljeća, te ponovo krajem 18. stoljeća u razdoblju klasicizma kada se njime ukrašavalo žensku i mušku odjeću, te vezlo slike (Bergemann 2006:91–92). Služio je i za ukrašavanje seljačkog tekstila u nama susjednim zemljama, npr. u Mađarskoj i Slovačkoj (Fél 1976; Danglová 2009). U Hrvatskoj je dobio naziv pečki vez, a definiran je kao vrsta veza po pismu (predlošku) kojim se popunjavaju veće površine prethodno nacrtanih, uglavnom, cvjetnih motiva, običnom iglom za šivanje i nitima raznobojnog konca. Izvodi se na dva načina, u dva boda, koji se razlikuju po hvatanju površine s lica i po izgledu naličja. Izrađuje se u pet ili sedam boja: žutoj, plavoj, crvenoj, zelenoj i crnoj, kombinaciji pastelnih

tonova plave, smeđe ili ljubičaste, kao i toniranim nitima plave i smeđe. Obično se navodi da je vez karakterističan za područje Hrvatske Posavine i Moslavine. U ostalim dijelovima Hrvatske nalazimo tehniku i naziv, ali u drugoj izvedbi boja i motiva (Szenczi i Radauš-Ribarić 1973:IV, X).² U Moslavini se kombinirao pečki, plosni bod i ovijenac na pregačama, kvadratnim rupcima, kopicama i rukavima oplećaka. Naziv veza tumačio se dvojako, u uporabi prevladava *pečki* nad inačicom *pečki*. Prvi se naziv vezuje uz primjenu na velikim kvadratnim rupcima zvanim *peče* u Posavini i Moslavini, a drugi uz tumačenja da se ova vrsta veza zove po gradu Peći na Kosovu i da se treba pisati slovom *ć* (Moslavac 2005:60).

Vez se kroz 20. stoljeće u Hrvatskoj primjenjivao za ukrašavanje kućnog tekstila i odjeće, ovisno o modi. Vezenje u raznim tehnikama i motivima se njegovalo i širilo kroz organizirano kućno rukotvorstvo, a u međuratnom razdoblju organizirano i dalje kroz Poduzeće Zemaljski zavod za kućnu radinost u Zagrebu, kojemu je nakon Drugoga rata promijenjeno ime u Narodne rukotvorine, pa u Rukotvorine. U suradnji s nizom dizajnera i dizajnerica, ta su poduzeća organizirala s velikim brojem žena u raznim hrvatskim regijama proizvodnju i ukrašavanje tekstilnih predmeta za potrebe domaćeg i inozemnog tržišta. U Posavini i Moslavini po takvoj su proizvodnji bila poznata sela Sunjska Greda i Osekovo (Szenczi i Radauš-Ribarić 1973:IV). Vez ponovo postaje popularan 1960-ih pojavom hipi pokreta, te 1970-ih jačanjem ženskih pokreta, ali i kroz modu koja je tražila inspiraciju u etno stilovima (Parker 1996:204–205). Etno stil se u Hrvatskoj širio preko inozemnih časopisa: *Burde* i *Nove mode*, te

² U Zbirci Etnografskog tekstila Muzeja grada Koprivnice nalazi se 20 predmeta ukrašenih pečkim vezom: 4 stolnjaka, 5 jastučnica i 10 ručnika, te jedan ženski kratki kaputić. Devet ih je izvezeno pečkim vezom, na ostalima je pečki vez u kombinaciji s ostalim vezovima po pismu. Predmeti su iz razdoblja od početka 20. stoljeća, zatim 1930-tih godina, a kaputić koji je uz rubove ukrašen motivima i tehnikom pečkog veza je iz 1959. godine, a potječe iz Virja. Prema terenskim podacima pečki vez se u Virju radio već krajem 19. stoljeća kada je lokalne žene podučila u toj tehnici „Ukrajinka“, supruga Franje Vikotra Šignjara. Podatak zahvaljujem Mariji Mesarić, kustosici Gradskog muzeja u Koprivnici. Muzej Moslavine u Kutini posjeduje niz odjevnih cjelina i pojedinačnih predmeta ukrašenih pečkim vezom. Podatak zahvaljujem etnologinji Slavici Moslavac, ravnateljici Muzeja. U selu Vukojevcima kod Našica, pečki vez je postao *bečki vez*. Vlastite terenske bilješke.

domaćih *Svijeta*, *Veza* i *Praktične žene*. Dodatni poticaj popularnosti veza u razdoblju druge polovice 1960-tih dale su na starim temeljima ponovno osnovane međunarodne i regionalne smotre folkloru u Brodu, Zagrebu, Vinkovcima i Đakovu koje su promicale vrijednosti tradicijske kulture u turističke svrhe, a ujedno su najavile nacionalna politička gibanja u Hrvatskoj (Škrbić Alempijević 2009:29, 31). Sedamdesetih godina 20. stoljeća moja baka, inače vrsna vezilja, izvezla je nekoliko predmeta, kako je sama navela u „narodnom vezu u pet narodnih boja: crvenoj, žutoj, plavoj, zelenoj i crnoj“.³ Tek sam kasnije povezala činjenicu da je narodni vez, popularan u njezinoj mladosti, zapravo pečki vez kojim ću se baviti u narednim poglavljima. Ovu vrstu veza odabrala sam stoga što je primijenjen na velikom broju tekstilnih predmeta građanskog i seljačkog podrijetla, posebice na nošnjama, a oko njega se vodio „tihan“ prijemor među organizatorima kućne industrije, među etnoložima samima, te etnoložima i seljacima na smotrama folkloru. Zanimljiv je i, slučajno sačuvan, dopis Centrotekstila–Poslovnice narodnih rukotvorina iz Beograda upućen na Zemaljski zavod za kućnu radinost u Zagreb 1947. godine. U dopisu je analizirana pošiljka bluza koje su naručitelja zadovoljavale krojem, a primjedbe su bile u svezi s primijenjenim vezom:

Naime, kod cele pošiljke ima dosta bluza vezenih pečkim motivima. Ne mislimo da pečki motivi ne valjaju, ali smatramo da ih ne bi trebalo favorizirati na račun mnogo poznatijeg bosanskog veza. U buduće treba da odnos bosanskog i pečkog veza bude 75:25. (GMV – Arhiv Danice Brössler)⁴

³ Moja baka Marija Vukelić rođ. Kovačević (1907. – 1981.) u tom je razdoblju izradila ukrasne jastučice, manje stolnjake i bluze kao dar najstarijoj unuci za udadbenu opremu. Osnove ručnoga rada, posebice vezilačkih vještina svladala je u djetinjstvu tijekom školovanja u konviktu sestara Klanjateljica Krvi Kristove u Bihaću u vrijeme Prvoga svjetskog rata, a usavršila tijekom obrazovanja u jednoj od domaćinskih škola u Grazu oko 1925. godine. Od 1945. godine do smrti živjela je u Đakovu kamo se po završetku rata preselila s obitelji.

⁴ Dokument je sačuvan u arhivu Danice Brössler (Gradski muzej Varaždin), poznate dizajnerice i učiteljice lepoglavske čipke koja je poslije Drugoga rata radila u Zavodu za unapređenje kućne radinosti, te u Narodnim rukotvorinama u Zagrebu na poslovima dizajniranja proizvoda i organizacije proizvodnje (Petrović Leš 2008:137).

Zašto su motivi pečkog veza smetali upravi Centrotekstila u Beogradu?

Odgovorimo prvo kako je etnološka struka gledala na ovaj vez. Etnolog Branimir Bratanić je u međuratnom razdoblju bio prvi suradnik Milovanu Gavazziju u organiziranju smotri seljačke kulture. Suradnik Etnografskog muzeja i obnovitelj moslavačkih narodnih nošnji Stjepan Šajnović, zabilježio je što mu se dogodilo na jednoj smotri folklor: „[O] krivio me profesor B. da sam pogriješio što sam pečki vez s peče (narodnog rupca) prenio na odijela“ (1998:11). Brataniću je, čini se, dobro bio poznat pečki vez pa je različite interpretacije istoga veza koje je viđao na smotrama ili pokusima za smotre bilježio i komentirao.⁵ O smotrama je napisao i priručnik koji je objavljen u Maloj knjižici Seljačke sloge 1941. godine. Pozivajući se na pozitivne i negativne primjere koje je uočio tijekom rada na pripremama smotri preporučio je da se „ne smije, na primjer, koristiti ‘slinganje’ ili ‘pečki vez’ gdje nije domaća pojava, zatim kupljeni ženski rupci i nakit“ (Bratanić 1941:48). U traženju izvornog u seljačkoj kulturi slikar i likovni kritičar Ljubo Babić i etnolog Milovan Gavazzi ne spominju pečki vez. Pečki vez se nije po njihovim kriterijima uklapao u sliku izvorne umjetnosti i tradicijskih tekstilnih vještina (Babić 1943; Gavazzi 1944; Vojnović 1992; Vojnović-Traživuk 1995).

Promjene u vezilaštvu krajem 19. i početkom 20. stoljeća opisala je učiteljica Milka Štampfelj oko 1910. godine u tekstu *O narodnom vezivu*. Zapazila je i opisala promjene u vezu krajem 19. stoljeća kada su seljanke određeno vrijeme kupovale u dućanu tanku tkaninu zvanu „stramin“ po kojoj su vezle „švicarskom svilom“ prema vlastitim uzorcima. Zatim su jedno vrijeme vezle križiće za koje tržište nije pokazivalo interes. Napokon, seljanke su u knjižarama u Sisku počele kupovati njemačke knjižice s uzorcima po kojima su radile i početkom 20. stoljeća. S nestankom

⁵ U ostavštini Branimira Bratanića, čuvaju se i njegova izvješća sa lokalnih smotri, na kojima se odabiralo grupe koje su po pjesmi, plesu i nošnji odgovarale većim središnjim smotrama. Smotra u Čazmi bila je održana 10. 7. 1938. na kojoj je u opisu grupe iz Zvekovca Bratanić zapisao da žene nose zobune ukrašene nekom vrstom „pečkog“ veza, a na pokusu za smotru u Novoj Subockoj 24.7. 1938. je zabilježio uz opaske za Zbor iz Nove Subocke: „Ženske u neukusnim građanskim bluzama, na kojima je ‘narodno’ bilo markirano nekakvim školskim, tobože ‘pečkim’ (u navodnike stavio B. Bratanić) vezom“ (v. Osobni fond Bratanić, Branimir, HDA).

švicarske svile s tržišta, počele su koristiti lošije niti za vez, a time i lošije uzorke, osobito cvjetne motive sve većih dimenzija za koje su predloške nabavljale kod soboslikara ili su preuzimale kopiranjem uzoraka npr. s čipkanih zavjesa. Stari vez sitnog uzorka sasvim su napustile jer im se više nije sviđao, a bio je i prespor za rad (EMZ, Štamfelj 1910:4).

Slično je razmišljala i prva poslijeratna direktorica Etnografskog muzeja u Zagrebu, Marijana Gušić. U vodiču stalnog postava Muzeja, u dijelu posvećenom posavskom ruhu, opisujući vezilačke vještine i motive u Posavini, njihovo podrijetlo i mijene, dotaknula je i pečki vez (1955.). Pa tako navodi da su ranije polikromne ukrase na području Posavine, Moslavine i Podravine potisnuli „šablonizirani motivi“ iz, kako ih ona naziva, «tuđinskih» modnih žurnala druge polovice 19. stoljeća, koji dovode do smanjena ukusa i «likovnoga shvaćanja» domaćih žena, čemu je još više pogodovao «romantičan stav prema folklornim vrednotama u tadašnjoj kulturnoj javnosti i dosljedno tomu težnja da se narodni ornamenat ponovo oživi i posveopći», pa zatim slijedi: «Tako se npr. jedan od najljepših vezova i motiva, barokna cvjetna kitica, nazvana po peči, pečki vez, toliko izrodio, da je u tom formalnom oponašanju izgubio svaku likovnu kvalitetu. Iz građanske mode, iz škole, a naročito iz ženskih samostana, ovaj se izrođeni ornament vratio natrag u selo, gdje uz još uvijek živi imperativni zahtjev za polihromijom, prelazi u šareni neukus drečavih industrijskih boja i pomućenog crteža» (Gušić 1955:57–58).

Autoritet Marijane Gušić i njezina ocjena pečkog veza nije smetao etnologinjama da ga uvrste u razna izdanja o vezovima od početka sedamdestih godina 20. stoljeća i da o njemu pišu kao o karakterističnom vezu „na pečama sisačke Posavine“ s naglaskom da se radi u šest, odnosno osam boja kao novija varijanta s točno određenim pravilima koje se boje smiju a koje ne smiju doticati (Szenczi i Radauš-Ribarić 1973:IV, X, 28–29; Majnarić 1981:s. p.).⁶ U novije vrijeme etnologinja Slavica Moslavac prikazuje i obrađuje

⁶ Tekst i crtež pečkog veza s napatkom za kombiniranje boja objavljeni su u katalogu *Vezovi panonske Hrvatske* objavljenom kao popratni materijal izložbe istoga naziva 1981. godine koja je bila priređena, znakovito naizgled neutralnom, a opet posve ženskom temom, u „povodu 40. godina ustanka, 8. marta, Međunarodnog dana žena i Savjetovanja o zaštiti, reprodukciji i primjeni tekstilnih rukotvorskih vještina panonske Hrvatske“.

ovaj vez na izložbama, smotrama folklor, katalogizima i mapama posvećen moslavačkim nošnjama i tekstilu (vidi npr. Moslavac 1995a, 1995b, 1999, 2012). Pečki vez ne nalazimo u starijoj hrvatskoj etnološkoj literaturi, a tek od 1970-tih etnološka struka ga predstavlja kao karakterističan vez dviju regija, Posavine i Moslavine, na razini tehnološkog opisa i primjene. Ovdje krećemo u prošlost kako bismo otkrili moguće uzroke.

PEČKI VEZ U POSAVINI I MOSLAVINI

Poznavatelj tekstila, Milko Cepelić, krajem 19. stoljeća područje od Siska do ušća Lonje u Savu, posebice mjesta Preloščica, Topolovac i Gušće, određuje kao područje razvijenih vezilačkih vještina (Petrović 2001; Cepelić 1892:197). Cepelić nije stigao osobno podrobno razgledati izloženi tekstil u posavskoj kući na *Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi* u Zagrebu 1891. godine pa je poznavateljicu narodnih vještina, Filipinu Jagić iz Velike Gorice, koju naziva „aranžerkom posavske kuće“, zamolio da opiše izloženo. U opisu je Jagićeva istaknula „savršeno vezivo“ na pečama u skladnim bojama i ornamentima rađenim jednakim popunjavanjem s lica i naličja, te „našivavanje firkanom svilom“ koje u Bukevju zovu „duplično našivavanje ili sgor i dol“ (Jagić 1892:197). Par godina kasnije pedagoginja, etnografkinja i promotorica ženske emancipacije, Jelica Belović-Bernadzikowska koristi naziv pečki vez i opisuje ga u svojim stručnim radovima (Potkonjak 2005, 2012). Pečki vez nalazimo već u *Tehnološkom rječniku* u natuknicama i slikama *pečki šivano, pečno vezivo, pečki našav, pečki našivano* (1898:236; 1898:100). Određuje ga kao „hrvatski narodni vez za peče“, „hrvatski vez od g. 1830.“, „hrvatska narodna vezilačka tehnika iz okolice Zagreba i Siska“, ali napominje i da se radi u Slavoniji. Vez izrađuju seljanke na „pečama, rubenini, zastorima, ručnicima, paculjicama, plahtama“, a veze se vunicom, pismom, svilom i pamukom na „narodnom platnu prekrasnim šarama“ (1898:236, 100). Ovu tehniku definira tehnološkim nazivima iz njemačkog jezika koji je tada bio uobičajen i raširen u hrvatskoj tekstilnoj terminologiji kao „Art Flachstikerei“ (1898:236, 100), te „Altcroatischer Fülestich“ (1907:7, 9).

Belović-Bernadzikowska pečki vez kasnije, u drugom radu, svrstava u skupinu vezova po pismu, u podgrupu šarenih vezova. Tu navodi da je

pečki našav ili *našvavano* zasebni i originalni vez, „starohrvatski svilovez iz okolice Zagreba, Siska i Križa“. Za nju je nevažno izvodi li se gusto ili rijetko, s dva lica ili s jednim licem, nego je važna uporaba raznolikih boja, često i nejednoliko toniranih niti (1906b:32). U slučaju da ima samo jedno lice, zabilježila je da se koristi naziv *opatički našiv* kojim se ukrašavaju peče, poculice i pregače. Motivi su biljni: cvjetovi, pupovi, grančice, loze, bobice i listovi, različitih veličina od sitnih do krupnih, a žene vezu i prostom rukom bez prethodnog crtanja na podlozi (1906b:33).

Etnološka istraživanja pokazuju da je još polovicom 19. stoljeća nošnja u Moslavini bila skromno urešena pretežito utkanim ukrasom, obično prugama u crvenoj boji na pregači, a suknje zvane rubače bile su ukrašene samo užim ili širim okomitim naborima (Moslavac 2002:s.p.). Tome u prilog govori i knjižica objavljena 1998. godine *Lepa ti je Moslavina*, s podnaslovom *Moslavačka narodna nošnja i pečki vez na crkvenom ruhu, Iz ostavštine Stjepana Šajnovića* u kojoj se više govori o razvoju tekstilnih vještina u drugoj polovici 19. stoljeća. Tekst je napisao pod kraj života Stjepan Šajnović Brajek (1887. – 1979.), stručni suradnik Etnografskog muzeja, zapisivač i obnovitelj narodnih nošnji. Već spomenuti problem s uglednim etnologom Branimirom Bratanićem, bio je povodom da Šajnović detaljnije opiše pojavu pečkog veza u Moslavini. Također, smetalo ga je što su i „stručnjaci“, „profesori“, smatrali da u tradicijskoj kulturi, posebice u odijevanju, Posavine i Moslavine nema većih razlika (1998:42). Smatrao je da uzrok tome potječe iz razdoblja Salamona Bergera, koji je pri nabavi predmeta za svoje zbirke na sajmovima u Sisku, kasnije u muzejskoj dokumentaciji navodio samo okolicu Siska za mjesto podrijetla predmeta. Stoga su slične, a opet različite tekstilije iz Muzeja s uopćenim mjestom podrijetla doprinijele nerazlikovanju Posavine i Moslavine (Šajnović 1998:11). Šajnović je postavio pitanje je li pečki vez sišao s peče na poculicu, kapicu, i na druge dijelove nošnje ili se dogodilo obrnuto. Pokušao je dati odgovor prema sjećanjima i kazivanjima svoje majke i bake, te navodi da je u razdoblju nakon ukinuća kmetstva, negdje od 1850. do 1880. godine došlo do ekonomskog napretka u Moslavini što je omogućilo i bogatije ukrašavanje nošnji. Žene su motive precrtavale s drugih predmeta, ali često i s liturgijskog tekstila, a već tada se primjenjivao pečki vez i na pečama i na ostalim dijelovima nošnje (Šajnović 1998:16–17). Pitanje naziva pečki vez zaokuplja Šajnovića kao i to da su „profesori“

(misli na Gavazzija i Bratanića, op. a.), smatrali da je to vez samo za peče, iako je razvidno da su peče do polovice 19. stoljeća bile samo ukrašavane prijebornim tehnikama na stanu. Prve malo vezene peče pojavile su najprije na kupovnom materijalu, tankom i prozirnom, zvanom *šlar*. Između 1850. i 1860., navodi Šajnović, počele su žene ukrašavati istovrsnim prijeborom ili vezom peče i *zaslone* (pregače). Oko 1880. godine uzorak veza postao je krupniji, a vezom se ukrašavalo sve dijelove nošnje. Šajnović smatra da su vez u Moslavinu uvele časne sestre što izvodi analogijom da su *peče premetanke* rađene vrstom veza s dva lica koji je nazivan *opatečki*. Dalje ističe karakteristike pečkog veza: 1. štednja materijala jer veći dio materijala je vidljiv s lica, a manje s naličja, gusto je boden i čvrst, znatno brži za rad od polukrižića i križića, te 2. veze se po crtežu, *pismu*, pa nije potrebno brojati. Zaključio je da su se kapice, *poculice*, počele vesti pečkim vezom tek pojavom baršuna i svile oko 1890. godine (1998:42), a pečki se vez, piše Šajnović, proširio oko 1895. godine pojavom umjetne svilene niti koja je bila pogodna za vezenje tom tehnikom (1998:21).

Iz prethodnih podataka je razvidno da je upravo krajem 19. stoljeća Jelica Belović-Bernadzikowska *opatečki našav* preimenovala u pečki vez, te utjecala da ga se počne smatrati hrvatskim i posavskim vezom. Pri tome se pod nazivom *opatečki vez* podrazumijevalo vrstu plosnog veza s jednim i s dva lica. Poznata tehnika veza je iz viših društvenih slojeva prešla u selo, posebice nakon ukinuća kmetstva, te se uvriježila i raširila pojavom novih materijala i sirovina za vez. Pečki vez su primjenjivale seljanke za ukrašavanje vlastite odjeće, ali i za ukrašavanje građanskoga ruha i tekstila kroz organizirano kućno rukotvorstvo koje su organizirali pojedinci, poput trgovca Bergera.

PEČKI VEZ U MUZEJIMA

Vez na seljačkim tekstilijama prikupljan je već u već u prvoj polovici 19. stoljeća, za potrebe tadašnjeg *Narodnog muzeja* osnovanog 1846. godine koji je imao značajnu ulogu u procesima nacionalne integracije (Szabo 1998:30; Peić Čaldarović 2012:27–29). Interes domaće sredine za prikupljanje tekstila pojačavali su i stranci koji su u to vrijeme obilazili sve hrvatske krajeve skupljajući „naše krasne narodne motive“ (Belović-

Bernadzikowska 1906b:3). Krajem 19. i početkom 20. stoljeća iz *Narodnog muzeja* izdvojila su se tri muzeja koja su skupljala tekstilne etnografske predmete na kojima se nalazio pečki vez: *Zemaljski umjetničko-obrtni muzej* u Zagrebu, *Hrvatski školski muzej* i *Trgovačko-obrtni muzej* u kojem je prevladavala etnografska građa, o kojem se u tisku pisalo kao o „muzeju narodnih vezova“ (Bušić 2009; Peić Čaldarović 2012:61–64).

Prema motivima pečkog veza na tekstilnim predmetima učiteljice su započele s pripremom popularnih knjižnica s opisima veza i primjenom na građanskim odjevnim i drugim predmetima. To je razdoblje kada se ova vrsta veza počela širiti preko škola u gradske i seoske sredine po čitavoj Hrvatskoj, pod nazivima pečki i posavski vez. Na tom su se radu isticale učiteljice, posebno Iso Kršnjavi ističe dvije: „revnu, pače i prerevnu“ Jelicu Belović-Bernadzikowsku i Klotildu Cvetišić koja je nabavila zbirku veziva s podacima o narodnom nazivlju tehnika i motiva za Školski muzej (Kršnjavi 1980:183). U Hrvatski školski muzej, osnovan na samom početku 20. stoljeća, dospio je i album *Narodni uzorci* koje je skupio učitelj Matija Slivarić (Šljivarić) u općini Ludina kraj Kutine, a uzorci su iz razdoblja od 1790. do 1890. godine. U ovom albumu nalazi se više primjeraka pečkog veza sa zabilježenim „narodnim nazivima radnje“: *opatički vez*, *opatički rađeno*, *pečki šivano*, *pečno vezivo*, *pečki na pijače*. Takve primjerke učitelj Šljivarić je datirao u 1790., 1830., 1836., 1850. i 1856. godinu.⁷ Drugi sačuvani uzornik u Hrvatskom školskom muzeju s motivom pečkog veza iz Kraljevske zemaljske ženske stručne škole iz Zagreba s kraja 19. stoljeća dodatno ukazuje na značajnu ulogu škole i učiteljica u širenju pečkog veza (Rapo 2003:149).

⁷ Iz opisa u Katalogu, *Ženski ručni rad u školama kontinentalne Hrvatske* autorice Vesne Rapo, ovaj je album obrađen pod brojem 55. Iz teksta opisa nije jasno je li učitelj Šljivarić skupljao uzorke ili su ih radile učenice škole u Ludini prema uzorcima. Autorica ovog članka je pregledom Albuma utvrdila da je primjerke skupio, naveo nazivlje i datirao učitelj Šljivarić, a lokalna povjesnica bilježi da je škola u Ludini osnovana oko 1873. godine, znatno kasnije nego li su pojedini komadi tekstila datirani. (<http://os-velika-ludina.skole.hr/skola/povijest>, zadnji pregled: 22. 4. 2014.) Ljubaznošću osoblja Hrvatskog školskog muzeja, ravnateljice Branke Manin i kustosice Kristine Gverić, spomenuti album je izvađen iz vitrine u stalnom postavu i tako mi je omogućeno da vidim i utvrdim o kakvim se sve uzorcima radi.

Belović-Bernadzikowska kao tada već poznati i priznati autoritet na području tekstila bila je angažirana na izradi *Kataloga narodopisne zbirke trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu I .i II. (1906. i 1910.)* i *Kataloga tekstilne zbirke zemaljskog umjetničko-obrtnog muzeja* (1907.). *Katalog narodopisne zbirke trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu I* sadrži opise predmeta ukrašenih „pečkim našavom, punim pečkim našavom, šarenim svilovezom“: na poculici iz okolice Siska, pregačama i pečama iz okolice Lekenika (1906b:15–17, 29–30). Belovićeva ističe i „više peča s pečkim vezom izvezenih svilom koje je nabavio Zavod kraljevskog i carskog dobavljača Bergera“ (1906b:5), a slijede opisi peča iz „Siska i Kratečkog, iz Hrvatske“. U Katalogu su se našli i primjerci pečkih vezova iz Slovačke, iz okolice Njitre, što ukazuje da je autorica znala da je tehnika veza poznata i drugdje izvan Hrvatske (1906b:16). Vezovi iz Slovačke dospjeli su vjerojatno međumuzejskom razmjenom koja je tada bila uobičajena praksa (Petrović 1992:152; Muraj 2006:21). Belović-Bernadzikowska je slično kao i Kršnjavi razmišljala o značenju tekstilnih predmeta u muzejima i znanstvenoj ulozi kako bi se njihovim proučavanjem otkrila slavenska prošlost i umjetnost (1906b:3).

Etnografski muzej, osnovan 1919. godine, sljednik Trgovačko-obrtnog muzeja, u tekstilnim zbirkama čuva veliki broj predmeta ukrašenih pečkim vezom. Veći dio tih predmeta nastao je u razdoblju od sredine 19. do početka 20. stoljeća, a pripadaju raznim zbirkama Trgovačko obrtnog-muzeja, Muzeja za umjetnost i obrt, Hrvatskog školskog muzeja te raznim zbirkama Samuela Bergera koje su među prvima ušle u sastav Etnografskog muzeja.⁸ *Katalog tekstilne zbirke zemaljskog umjetničko-obrtnog muzeja*, budućeg Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, u kojem su se našle zbirke koje je „kroz 30 godina nabavljala visoka vlada, zemaljski muzej, Felix Lay, društvo za umjetnost i obrt, arheološki muzej i uprava obrtne škole“

⁸ U nekoliko zbirki: Zbirka 2 koju 60% čine predmeti iz Bergerove zbirke, Zbirka UO (ili Zb. 5), Zbirka BK – Berger Komora (Zb. 3), Zbirka ŠM (Zb. 4), zbirka ZGZ, te ET. Pečki vez nalazimo na pregačama, pečama, poculicama i odjevnim kompletima. Predmeti potječu iz Posavine i okolice Siska (Gušće, Sunja, Preloščica, Bok, Gora, Greda, Odra, Letovanić, Palanjek, Dužica, Trebovec), okolice Petrinje (Nebojan) te okolice Kutine. Zahvaljujem kustosici Aidi Brenko na podacima.

potvrda je raznolikih muzejskih politika prikupljanja u drugoj polovici 19. stoljeća (Belović-Bernadzikowska 1907:6). Prvih dvadesetak opisanih predmeta su poculice ukrašene *pečkim vezom* iz Siska, Lekenika, Galdova, Prelošćice i Capraga (Belović-Bernadzikowska (1907:7, 9).

Učiteljice ručnoga rada uočile su analizom ornamentike, boje i materijala dvije vrste pečnog veza, stariji i noviji. Godine 1916. godine učiteljica Leopoldina Papeš je priredila popis *Zbirke narodnih veziva učiteljice Milke Štampfelj* u kojem se vidi da su velik dio zbirke činile poculice i peče. Poculice ukrašene pečkim vezom su prema tehnici ukrasa, ornamentici i materijalu svrstane u noviju vrstu koja se od starijih razlikuje ornamentikom i bojom. Također su navedene dvije grupe peča izvezenih „pečkim vezom s čistom švicarskom svilom, odnosno švicarskom svilom, pamukom i vunicom“ (Papeš 1916, MUO Osobnik Aurelije Šufflay, br. 33). Zlata Šufflay je radeći u Muzeju za umjetnost i obrt obradila zbirku tekstila, te upoznala karakteristike vezova na seljačkom tekstilu. Posebice je isticala tekstil iz Posavine: „Peče iz okolice sisačke jesu himna ornamentata i divnih tonova boja naše klasične vezilačke umjetnosti“ (Šufflay 1914, „Muzej za umjetnost i obrt i Atelier uz žen. struč. školu u Zagrebu“). S obzirom na dobro razvijeno vezilaštvo, ona sama je započela rad na proučavanju i obnovi čipkarstva (Petrović Leš 2008). Već početkom 20. stoljeća Zlata Šufflay uzima motive pečnog veza kao uzor narodnog ornamenta za kreiranje svojih predložaka za narodne čipke (Petrović Leš 2008:117–118). Svoje je prve nacрте za „narodne čipke, hrvatske čipke“ pripremila na temelju „narodnog ornamenta s narodnih vezova“. Prema ornamentu leptira i svilovezu s posavske poculice iz okolice Siska, a iz zbirke Muzeja za umjetnost i obrt, priredila je i nacрт za čipku „leptirnjača“ i „guslarica“ (Šufflay 1918:15–16).

U vrijeme I. svj. rata, nastavlja se interes za primjenu pečnog veza u građanskoj uporabi. Iste 1917. godine, izašle su dvije knjižice u kojima se opisuje tehnika pečnog veza nazvanog posavski i narodni vez, kao i predlošci za izradu i primjenu. Oba izdanja izašla su u Krijesovoj knjižnici, a opremljena su tekstom i priložima s nacртima veza. Prvu knjižicu je pripremila profesorica Božena Kralj, ujedno i pokretačica ovoga izdavačkoga niza (Luetić 2014:130). Ona ovu vrstu naziva „posavski vez“ iako je svjesna da ga ima i izvan Posavine, te opisuje

njegove karakteristike, piše o primjeni na nošnjama, opisuje način izrade i kombinacije boja, te predlaže primjenu na mapama za papir, postolnjacima, zastorima, jastucima, torbicama, vrpčama za ženske šešire (1917:3–4, 7). Primjenu istoga veza razradila je u drugoj knjižici učiteljica Ivka Marušić gdje su motivi sada „hrvatskog narodnog veza“ za građanski modni pribor: torbice, vrpce za šešire, ovratnike i narukavce, te jastuke (1917., Luetić 2014:141). Pečki vez je imao primjenu i u ukrašavanju ženske građanske odjeće širom Hrvatske, što potvrđuje fotografija iz 1916. godine na kojoj jedna od djevojaka na zabavi nosi bluzu urešenu pečkim vezom na rukavima i na prsima.⁹

PEČKI VEZ U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

Veliki rat, poznatiji kao Prvi svjetski rat, donio je promjene u svemu, u načinu života, modi, ekonomiji, politici, prvenstveno društvene promjene na području srednjoistočne Europe ulaskom seljaštva i u politički život (Leček 2012:14). Umjetnički stil međuratnog razdoblja, art deco, propagira modu kao umjetnički projekt, primjenjujući geometriju u kroju i uzorcima. Estetska nadahnuća tražena su u širokoj paleti od egipatske, rimske i bizantske umjetnosti do slavenskih i istočnjačkih motiva. Vez i perlice, kao i u prethodnom razdoblju secesije, primjenjuju se za ukrašavanje, naročito svečane odjeće (Bartlet 2011:66, 71). Primjena motiva sa seljačkog tekstila iz razdoblja secesije nastavlja se i dalje. U visokoj modi popularni su ruski motivi, kao i motivi drugih naroda na tzv. periferiji što će posebice biti razvidno na Međunarodnoj izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu 1925. godine (Bartlet 2011:71). Nova država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, predstavila se u Parizu seljačkim nošnjama i vezovima, ali i primijenjenim vezom na suvremenoj odjeći (ibid.).

⁹ Bluzu ukrašenu pečkim vezom nosi najmlađa teta moje bake, Marija Japunčić iz Sv. Roka, snimljena s prijateljicama na zabavi, vjerojatno u Gospiću, 26. 8. 1916. godine. Djevojke su odjevene u duge tamne suknje i bijele bluze ukrašene čipkom ili vezom u okomitim trakama. Marija je odjevena u dugu tamnu suknju i svijetlu bluzu ukrašenu tzv. pečkim vezom smještenim na rukavima i prsima. Ovo je primjer korištenja veza na modnim bluzama koje su se počele nositi od početka 20. stoljeća.

U međuraću Etnografski muzej u Zagrebu središnja je ustanova koja popularizira vez na izložbama u zemlji i inozemstvu, skrbi o proizvodnji i prodaji veza kroz model kućne industrije što je razvidno na nizu primjera, posebice iz suradnje sa ženskim udrugama i seljakom poduzetnikom Stjepanom Šajnovićem. Muzej surađuje sa ženskim časopisima koji promoviraju vezilaštvo u gradovima, te odabirom tehnika i motiva djeluje na ukus publike. Učiteljice iz raznih škola oblikuju predloške i priručnike vezenja s predlošcima prema muzejskim predmetima u svrhu obučavaju ženske djecu iz svih društvenih slojeva. Dokaz prihvaćenosti pečkog veza je i niz sačuvanih učeničkih radova, nacрта i izvedenih radova. Konačno, u Etnografskom muzeju toga razdoblja djelatne su dvije stručnjakinje: Terezija Paulić je posebno osposobljena za tekstilnu umjetnost, a Zdenka Sertić je školovana slikarica. Obje će u promociji veza, posebice pečkog, surađivati s tadašnjim ženskim časopisima, ali i u primjeni veza u dizajnu. U svim muzejskim aktivnostima osobito su angažirani kao koordinatori doživotni direktor Samuel Berger i prvi kustos Vladimir Tkalčić (Petrović Leš 2008). Tkalčić je za spomenutu Parišku izložbu 1925. godine vodio pripremu nastupa, odabir predmeta, organizaciju i provedbu izložbe (Petrović 2000:113–114). I na ovoj izložbi izlagani su tekstilni predmeti ukrašeni pečkim vezom, a autor predgovora u izložbenom katalogu spominje da je Ženska udruga iz Zagreba izložila kaputiće s motivima kakvim žene u okolini Siska ukrašavaju svoje muslinske rupce (Millet 1925:III). Predmeti ukrašeni pečkim vezom uočavaju se i na fotografijama izložbenih vitrina, a u popisima izlagača pojavljuju se Ženske udruge iz Zagreba i Petrinje, te Ženska stručna škola iz Zagreba (Millet 1925:13–15, 19, 21–22, 24).

PEČKI VEZ I KUĆNA INDUSTRIJA

Kućna industrija ostaje i dalje jedan od načina zapošljavanja seljačkog stanovništva, ali u novom društvenom i političkom kontekstu (Petrović Leš 2008:69–70). Etnografski muzej je jedna od ključnih ustanova koja brine o proizvodnji, prodaji i organizaciji. Osnivač i direktor Berger ima u tom poslu više desetljeća iskustva. Za potrebe Zagrebačkog zbora 1932. godine Vladimir Tkalčić i Samuel Berger su sačinili prijedlog unapređenja

„narodne kućne radinosti“. Najprije su se osvrnuli na prošlost, na temelje, pri čemu su naročito istaknuti Beregerovi naponi od 1885. godine na „pridizanju našeg domaćeg tkanja i vezenja, te njihovo iskorištavanje u ekonomskom pogledu“ (Tkalčić i Berger 1932:8). Pri tome je posebno istaknut veliki broj tkalja i vezilja, „čitave jedne generacije“ koja je „nastojanjem direktora S. Bergera, odgojena tako za kućevno-obrtni rad u industrijske svrhe shvativši ispravno taj svoj rad kao vrelo svoje zarade“, kao i podatak da su ih u tom poslu naslijedili i njihovi potomci, djeca i unučad, koji su nastavili raditi u „istom duhu i načinu kao njihove majke i bake“. Potvrda tomu, pišu potpisani autori, može se naći u usporedbi „domaćih tekstilnih proizvoda koje seljanke donose na zagrebački trg“ s proizvodima Bergerovog poduzeća. Na tržnici se moglo naći predmete u tehnikama tkanja (*duplanje, na vutlak, prebor na zijev i prebor naopačni*), kao i pečki vez iz okolice Siska, Sunje, Petrinje, Posavskih Brega i Ivanića (Tkalčić i Berger 1932:8–9).

O brizi za kućnu industriju svjedoči i bogata Bergerova prepiska s raznim domaćim i inozemnim udrugama i pojedincima (Bušić 2009:287). Za naš je predmet rasprave interesantna prepiska između Bergera i *Cavtajske udruge za uzdržanje i unapređenje narodne umjetnosti i obrta, te odgoj mladeži*. Naime, Berger je primijetio da su proizvodi Udruge iz Cavtata skupi pa se o tome očitovao. Uprava mu je u pismu pojasnila način obračunavanja rada, vodeći računa da se žene i djevojke ne izrabljuju, te da ih se adekvatno novčano nagradi. Svoju su tvrdnju potkrijepile i jednom zanimljivom rečenicom u kojoj se navodi da se ne treba čuditi što su njihovi radovi skuplji jer njihov „vez po broju nije isto što i hrvatski pečki vez“ (Bušić 2009:286; EMZ – Berger, 28. 9. 1931.).

Kao veći proizvođač tekstilija ukrašenih pečkim vezom istakao se spomenuti Stjepan Šajnović, muzejski suradnik. Šajnović je, organizirajući vlastitu tekstilnu radionicu između dvaju ratova, uočio da bi domaća izrada crkvenih tekstilija seoskim ženama omogućila veću zaradu, te spriječila odljev novca u inozemstvo. Pečki vez je odabrao iz razloga jer je skupljajući stare uzorke s poculica i peča uočio sličnost s motivima na starim crkvenim tekstilijama. Suradnica na precrtavanju i daljem oblikovanju motiva i predložaka za vezenje bila mu je i slikarica i etnografkinja iz Moslavine Zorka Sever (Šajnović 1989:33, Moslavac

2012:32).¹⁰ Prvu misnicu, na kojoj cijela površina bila izvezena pečkim vezom, izradio je za osekovačkog župnika Stjepana Turzana. Za tu je misnicu na raznim izložbama dobio priznanja, ali i nove narudžbe (Šajnović 1989:34). Izlagao je crkveno ruho 1936. i 1938. godine u Zagrebu, posebice po Primorju i Dalmaciji, te je stekao puno naručitelja i uočio „oduševljenje“ za primjenu narodnog veza u crkvama (Moslavac 2012:30). Nacrte za vez je prilagođavao naručiteljima pa je u pečkom vezu izrađivao uzorke s kamene plastike, korskih klupa i prema inicijalima iz crkvenih knjiga. Tako su nastali brojni kompleti crkvenog tekstila ukrašeni pečkim vezom za župnu crkvu u Osekovu, kapelicu Kraljice Hrvata na Sljemenu, za katedralu u Šibeniku, oltar sv. Nikole Tavelića u češko/slavenskoj crkvi sv. Ćirila i Metoda u Jeruzalemu poznat kao hrvatski jeruzalemski oltar (Šajnović 1989:36–37; Moslavac 2012; Grbeša 2013:5). Šajnović je načinio zbirku crteža, novih motiva, prema kojima su vezilje iz Moslavine tridesetih godina imale puno narudžbi za izradu odjevnih i ukrasnih predmeta, vatrogasnih i crkvenih barjaka, crkvenih tekstilija, jastuka, stolnjaka i zavjesa (Šajnović 1989:38, 41; Moslavac 2012).

Etnografski muzej je u međuratnom razdoblju vodeća etnološka ustanova čiji djelatnici i suradnici većinom surađuju s tada dominirajućom politikom Hrvatske seljačke stranke (Bonifačić 1996; Leček i Petrović Leš 2010). Ideologija Hrvatske seljačke stranke (HSS-a) je fleksibilna i široko zasnovana: s jedne strane teži izvornom, ali i s druge odobrava slobodniji pristup – kreativno stvaranje na temelju tradicije, tj. stilizaciju, modernost kako bi seljačke tvorevine i motive prihvatilo i građanstvo. Kulturne politike HSS-a su pragmatične jer promiču ideju jedinstvenog nacionalnog identiteta i stvaranje potencijalnog tržišta organiziranom seljačkom proizvodnjom namijenjenoj građanskoj klasi što je djelovanjem medija i škola potaklo razvoj masovne kulture (Leček 2004:30). U tom

¹⁰ Slikarica i etnografkinja, Zorka Sever, službujući kao učiteljica dugo godina u Potoku kraj Popovače, skupila je i znatnu zbirku seljačkih odjevnih predmeta iz Moslavine ukrašenih raznim tkalačkim i vezilačkim tehnikama, pa i pečkim vezom. Njezina slikarska inspiracija bila je tradicijska kultura Moslavine koju je nastojala sačuvati i opisivanjem, bilježenjem naziva. Tako je na crtežima zabilježila i nazive pojedinih motiva pečkog veza (Moslavac 2005:2, 11).

razdoblju etnološka znanost razvija se usmjeravajući svoje istraživačke interese prema najstarijim slojevima baštine, a podršku tim idejama dat će i povjesničar umjetnosti i slikar Ljubo Babić promišljanjem nacionalnog stila u slikarstvu, posebice na temelju proučavanja boja na seljačkim nošnjama (Babić 1944; Leček i Petrović 2010:81; Leček 2012:25–26).

PEČKI VEZ U ŽENSKIM ČASOPISIMA

Osim politički orijentiranih ženskih listova u međuratnom razdoblju (Ograjšek-Gorenjak 2011), izlazili su u tada velikim nakladama i časopisi koji su utjecali na oblikovanje ukusa vremena, posebice ženske publike. Ti časopisi prate modu i nastojanja da se uvode narodni vezovi i tehnike, te primjenjuju narodni motivi na odjeći i u opremanju doma. Tekstovima i fotografijama popraćene su aktivnosti ženskih udruga i izložbe na kojima se promoviraju ručni radovi. Iz tekstova je razvidno da su žene, od seljanki do visoko obrazovanih, dobile svoje mjesto u ideologiji kulturnog nacionalizma pri čemu su one sukreatorice visoke nacionalne kulture, posebice korištenjem etnografskih i folklornih elemenata u stvaranju nacionalnog stila (Leček 2012:23–24). Zagorkin *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* (1925. – 1938.), zabilježio je napore *Gospojinske udruge za očuvanje narodnog veziva* iz Zagreba „da narodni vez unese u salon“ (1925. „Naše narodno vezivo“). Ilustrirani tjednik *Svijet* (1926. – 1936.) obilježavanje dvadesete obljetnice *Ženske udruge za narodno tkivo i vezivo u Petrinji* pri tome ističući da „udruga imade danas o svojoj godišnjici 300 radnica seljakinja, koje izrađuju vezivo i ini ručni rad za Udrugu“ (1928. „Dvadesetgodišnjica Ženske udruge za narodno tkivo i vezivo u Petrinji“). Isti časopis početkom rujna 1928. godine donosi vijest o desetom Zagrebačkom zboru koji je „donio atrakciju prvoga reda, a to je veoma opsežna izložba narodnih radnja“ („Izložba narodnih radnja u Zagrebačkom Zboru“) *Svijet* je i objavio članak o izložbi ručnih radova u Sisku, koju su organizirale „Hrvatice Sisčanke“. Bio je to „pogled na izložbene radnje za građanske stanove“ na kojem su prikazani radovi seljanki u razdoblju od dvjestotinjak godina primijenjeni na jastučnice i dječju odjeću u raznim tehnikama (1926. „S izložbe ručnih radova u Sisku“).

Ženski list godine 1925. je objavio tri fotografije „pečkog našava“ s predmeta iz druge polovice 19. stoljeća iz okolice Siska u vlasništvu Etnografskog muzeja, koje su popraćene i tekstom o nazivu, podrijetlu i načinu izrade. Dozvolu za korištenje je dao sam direktor Samuel Berger, veseleći se da će objava „narodnog veziva“ pripomoći da se „propagira narodni kapital“. Berger je tom prigodom dao svoje mišljenje novinaru o stanju na području vezilaštva. Smatrao je da je vez internacionaliziran pod utjecajem inozemnih dobavljača koji su slali gotove uzorke, utkane i otisnute na raznovrsnom platnu te dalje preporučuje: „Potrebno je da naši imućnici, koji stvaraju nove palače i domove, što više ukrasuju svoje domove u narodnom stilu (istaknuto u kurzivu, op.a.). Naše dame treba da svoju garderobu i garderobu svoje djece urese narodnim vezom i tkivom“ ([s. n.]1929:45). Pri tome je istaknut primjer „gospođe M. M.“ koja je od novca dobivenog od supruga za kupnju automobila kupila „prekrasnu zbirku narodnih vezova i tkiva i uredila i ukrasila cijeli dom“ (ibid.).

Draga Kovačević-Dugački postala je suradnica Zagorkina *Ženskog lista* koji je poticao svoje pretplatnice na vezilačke aktivnosti, te organizirao na Duhove 1929. godine u Zagrebu izložbu ručnih radova prema predlošcima objavljenim u časopisu. Događaj je izazvao veliku posjećenost usprkos, zabilježeno je, vrlo hladnom vremenu za to doba godine. Brojne su pretplatnice izložile razne predmete, pretežito stolnjake, jastuke, ali i prsluke, dječje haljinice pa čak i lisnice izvezene prema „narodnim motivima“, a najviše pečkim vezom. Predmeti ukrašeni tom tehnikom stigli su iz raznih hrvatskih mjesta: Valpova, Bizovca, Vinkovaca, Morovića, Velike, Kostajnice, Sunje, Bosanske Krupe, Čakovca („Izložba ručnih radova pretplatnica *Ženskog lista*“). *Ženski list* u travanjском i svibanjskom broju 1929. godine preporuča haljine ukrašene „narodnim vezivom“ („Haljine ukrašene narodnim vezivom“), a za ljeto „haljetak za ženu, djevojčicu i djevojku“ izvezen pečkim vezom („Za ljeto. Nacrte složila prema narodnim motivima gđa Draga Kovačević Dugački“). U srpnju i kolovozu, te u studenom 1929. godine pojavljuju se prijedlozi nacrti za primjenu pečkog veza na: „ukusnoj garnituri za verandu“, „stolnjaku“, kompletima koji čine „ovalni jastuk i mali ovalni postolnjak“, te „četruglasti jastuk i postolnjak“ („Dva motiva sa posavskih peča. Crtala Draga Kovačević-Dugački“, „Vrlo ukusna garnitura za verandu“, „Praktični predmeti ukrašeni narodnim vezivom“).

Marija Jurić Zagorka osobno je povodom pete obljetnice izlaženja svoga *Ženskog lista za modu, zabavu i kućanstvo* napisala članak u kojem je pojasnila nastanak i razvoj časopisa te uspjehe i nakane. Jedan od važnijih uspjeha bilo je okupljanje čitateljica te priređivanje izložbe ručnih radova u Zagrebu koja je „izazvala veliku pažnju i pribavila ručnom radu naših pretplatnica ugled i uvažavanje.“ A zatim poziva nove pretplatnice i na raskidanje s inozemnim listovima ističući: „Lakše se odlučiti za takav prekid kada znate da Vas čeka znanac Vašeg soja – Vaše krvi i jezika sa mnogo bogatijim sadržajem, a i svojim narodnim srcem, duhom i ljubavlju...“ Zagorka dalje piše da će „Ženski list učiniti bogatom narodnom domaćinskom univerzom, na kojoj svaka nova domaćica mora naučiti sve što joj neophodno treba u životu, u zvanju u kući, kao majci i supruzi, ženi, građanki i državljanke“ (1929. „Zašto je potreban *Ženski list*? Kako je nastao i razvijao se *Ženski list*“).

Zagorka je pokrenula i uređivala još jedan časopis koji je počeo izlaziti pred sam početak Drugoga svjetskog rata. *Hrvatica, Časopis za ženu i dom* (1938. – 1940.). je sadržajno i cijenom bio prilagođen širokom ženskom čitateljstvu. Ženi je i ovdje dodijeljena uloga „čuvara narodnih tradicija“ što dokazuju vezovi kojima ukrašava „haljine i peče“ kroz koje se iščitava „mašta, misli, filozofija“, te „suze, smijeh, bol i radost“, a ujedno žena „svojom iglom uobličava najistinskije osjećaje narodne duše“. I dalje piše, pretpostavljamo sama Zagorka, da je vezivo jače od tvrđave, jer tvrđave nestaju, a „u vezu živi čitav narodni život“ (1939. „Seljanka prvakinja sela“). U svakom broju časopisa, ovisno o godišnjim dobima i prigodama u određenom mjesecu predlaže se uporaba raznolikih tehnika i motiva za ukrašavanje građanske odjeće, rublja i kućnog tekstila (stolnjaci, jastuci, ukrasi za prozore i pokućstvo) u karakterističnim narodnim tehnikama i motivima: križići, rupice, ovijanac, lančanac, kačkani motivi, raspleti, vez na tilu, mreškanje, ukrašavanje perlicama i čipke iz svih hrvatskih područja. Većinu predložaka potpisuje novo ime, prema inicijalima, to je sada slikarica Zdenka Sertić, zaposlena pri Etnografskom muzeju. Ipak, u prijedlozima tehnika i motiva prevladava pečki vez. U prosincu 1939. godine časopis donosi narodne motive iz Slavonije i Posavine, kao prijedlog za djevojčice i mlade djevojke, čak na dva lista, za ukrašavanje večernjih i plesnih haljina za zimsku sezonu. Preporučeni su „osobito moderni takvi ukrasi izrađeni pečkim vezom, ovijancem ili vezom po pismu na svili,

boje po volji i ukusu“. („Motivi iz Posavine“). *Hrvatica* iz ožujka 1940. preporučuje pečki vez za ukrašavanje rublja, pregača i dječjih podbradnjaka ukrašenih plosnim vezom po pismu, a motivima iz Posavine (br. 3:s.p.). Svibanjski broj *Hrvatice* 1940. preporučuje platnenu odjeću za ljetovanje urešenu narodnim motivima iz Slavonije, tehnikom pečkog veza („Odjeća za ljetovanje od platna urešena narodnim motivima“) Lipanjski broj 1940. predlaže izradu pokrivača za krevet i jastuk urešen narodnim motivima prema motivu iz Moslavine („Pokrivač za krevet i jastuk urešen narodnim motivima. Vezeni pečkim vezom, lančancem i plosnim vezom – motivi iz Slavonije i Moslavine“). *Hrvatica* na samom početku 1941. godine donosi predloške za pečki vez i njegovu primjenu na odjeću, suncobran i ukrasnu vrpca, te predložak s malim cvjetićima za jastučić („Ukrasi pečkog veza“, „Suncobran i ukrasna vrpca“, „Predložak s cvjetićima za jastuk – veze se pečkim vezom“).

PEČKI VEZ U ŠKOLAMA

U širenju narodnih tehnika veza, posebice pečkoga, isticale su se učiteljice. Na naslovnici prigodne knjižice povodom 75. obljetnice Ženske učiteljske škole časnih sestara milosrdnica 1924. godine, na još uvijek secesijski oblikovanoj naslovnici, korišten je motiv pečkoga veza u boji, s objašnjenjem na poledini: „Ovaj je narodni motiv nađen u Etnografskom muzeju na jednoj poculici iz okolice grada Siska“ (Balija 1924.). Draga Kovačević-Dugački, učiteljica Državne ženske građanske škole u Zagrebu, u to vrijeme je za potrebe „učiteljstva i drugih prijatelja“ priredila i objavila dva priručnika, sveščića nacrtala „narodnih veziva“. Prikazani su križići iz okolice Zagreba i Bosne, bijeli vez i rasplet iz Đakovštine te pečki vez iz okolice Siska i Petrinje (Kovačević-Dugački 1925, sv. I i II).

Da je pečki vez i dalje bio sastavni dio obuke u ženskom ručnom radu između dvaju ratova svjedoči i nekoliko uzoraka pečkog veza, crteža i izvezenih predložaka koji čuva Hrvatski školski muzej. Predloške su učenice crtale prema posuđenim primjercima iz Etnografskog muzeja ili su same dolazile do uzoraka. Takav je i predložak u tehnici akvarela s dva kutna detalja za izradu pečkog veza iz Preloščice kraj Siska, učenice Ljubice Lapaine iz 1930. godine (Rapo 2003:118). U albumu nacrtala

Andelke Jelinović izrađenog za potrebe ispita iz predmeta ručni rad iz 1939. godine čuva se 29 uzoraka pečkog veza i jedan izvezeni motiv kao dio njezina završnog ispita 1939./1940. iz ručnog rada u Ženskoj učiteljskoj školi u Zagrebu (Rapo 2003:106, 111). U Etnografskom muzeju u Zagrebu čuvaju se dvije školske mape muzejske preparatorice Blažene Mohaček Szenczi, s crtežima uzoraka narodnih vezova u kojima prevladavaju motivi pečkog veza u tehnici akvarela (EMZ – Mohaček, 1937.).

Sažimajući prethodno poglavlje, možemo istaknuti da je pečki vez u međuratnom razdoblju promoviran u ženskim časopsima, a posebice je bio zastupljen u časopisima koje je uređivala Marija Jurić Zagorka. Nacrte pečkog veza prema muzejskim predlošcima za njezine časopise priređivale su učiteljica Draga Kovačević-Dugački i slikarica Zdenka Sertić. Kroz časopise se pečki vez i njegova popularnost širila po cijeloj Hrvatskoj, uglavnom u građanske sredine, a njime se ukrašavalo građanske domove i odjeću. Radionica Stjepana Šajnovića, seljaka poduzetnika, iz Osekova, prihvaća modu ukrašavanja pečkim vezom, te primjenjuje tehniku u motivima za građansko tržište i posebno za crkvene institucije i ustanove, u motivima inspiriranim narodnom umjetnošću i nacionalnom poviješću. Pri tome je i Šajnović zapošljavao žene u Osekovu i okolici pa se na taj način pečki vez ponovo proširio po Moslavini, Posavini i Banovini (Moslavac 2012:28).

PEČKI VEZ U MEĐURATNOM HRVATSKOM DIZAJNU

Vez u 20. stoljeću u Europi, pa tako i Hrvatskoj, ima široku uporabu, njime se bave umjetnici, modni kreatori i učiteljice i mnoge žene koje se bave umjetnošću u slobodno vrijeme (Parker 1996:189). Vez dobiva višestruka značenja i ulogu kao dio pokreta koji mijenja odnos umjetnosti prema društvu i mjestu žene u društvu kada ženske vještine i tradicionalna područja aktivnosti u kućnom okruženju, dobivaju novo značenje u novim umjetničkim pravcima koji su počeli razmišljati i propitivati kraj podjela između umjetnosti i primijenjene umjetnosti (Parker 1996:189–190). Avangardni umjetnici promijenili su stare postulate, njima je „primitivno, vitalno, instinktivno“ postalo istinski umjetničko. Dadaisti su smatrali da je vezenje puno prirodnije nego slikanje uljem, da je to bezvremenska,

bezmisaona i jednostavna vještina koja se uklapa u umjetnost, da je to novi materijal neopterećen tradicijom pa je iz toga proizašao i angažman mnogih umjetnika u izražavanju kroz tekstil i tekstilne vještine (Parker 1996:191–192).

U međuraću u Hrvatskoj pečki vez će doživjeti svoje vrhunce. Primjenjuje se u modi, masovno izrađuje, a motivi i boje upotrebljavaju kao dekoracija na raznim predmetima. Pri tome se u oblikovanju motiva i kombinaciji boja dosežu razne razine. O izvornosti veza raspravljaju etnolozi. Stilizirani pečki vez širi se kroz predmet ručnoga rada u školama i ulazi u građansku modu. Tekstilne umjetnosti, posebice vez, će ući u hrvatsku umjetnost po svršetku Prvoga rata. Godine 1926. slikar i grafičar Tomislav Krizman i suradnici osnovali su udruženje i zadrugu za promicanje umjetničkog obrta nazvano „Djelo“. Na prvoj i jedinoj izložbi ove udruge 1927. godine izlagao je niz umjetnika i arhitekata, posebice umjetnica i stručnjakinja s područja tekstila (Terezija Paulić, Nelly Geiger, Zlata Šufflay, suradnice Ženske udruge iz Zagreba), koje su stvarale nacрте za vez, čipku, tkanje, nadahnute narodnim, odnosno nacionalnim motivima, ornamentima i tehnikama (Petrović 2000:111–112). I ženski časopis *Svijet* popratio je ovu izložbu tekstom i fotografijama, a na naslovnici je otisnut crtež vezilje s velikim platnom preko koljena na kojem veze različite predmete, simbole, različitih obrta. Naslovnicu je potpisao Ljubo Babić. Pečki vez bio je nadahnuće za umjetničko vezivo, a motivi i boje služile su kao inspiracija za stvaranje novoga dizajna u međuratnom razdoblju. Muzej za umjetnost i obrt čuva i izlaže vezivo, završni učenički rad Branke Frangeš Hegedušić, zanimljivu kompoziciju u tehnici pečkog veza svilenim i metalnim nitima na svilenom podlozi u sivim, plavim i narančastim tonovima, iz 1923. godine, u duhu art décoa iz vremena školovanja u odjelu za tkanje i vez Ženske stručne škole (Galjer i Klobučar 2012:69). Slikarica Branka Frangeš Hegedušić, usavršavala se u tekstilu i u inozemstvu, a bila je i članica zagrebačke Ženske udruge za očuvanje i promicanje hrvatskog kućnog obrta koju je osnovala njezina majka, Ženka Frangeš (Petrović Leš 2008:133). Pri ovoj je Udruzi i radila kao stručna učiteljica od 1933. godine, ali i kao dizajnerica mnogih nacрта, posebice za čipke. Ujedno je autorica knjige o hrvatskom kućnom obrtu, u kojoj je objavljen i njezin portret snimljen upravo u posavskoj nošnji izvezenoj pečkim vezom (Petrović Leš 2008:133; Galjer i Klobučar 2012:71) U Muzeju za umjetnost i obrt više je radova inspiriranih pečkim vezivom

stručnjakinje za tekstil, Terezije Paulić, zaposlene pri Etnografskom muzeju u Zagrebu (Petrović 2004:40; Mokos 2009:13–14).¹¹ Uglavnom su to nacrti ornamenata za tekstil ili skice moguće primjene na keramačke predmete, na papiru u tehnici olovke i tempere, gdje je autorica pojednostavila cvjetne motive, a razrađivala odnose u više ili u jednom tonu npr. plave boje. Motive s veza pokušavala je primijeniti i za oslikavanje keramičkih predmeta poput vaza raznih oblika, zatim za boce zvane *čuture*, te šalice s tanjurićem (Nacrt T. Paulić, MUO 12 005/04–012).¹² Arhivski podaci upućuju i na angažiranost Terezije Paulić u terenskim istraživanjima vezova, pa tako i pečkoga veza (EMZ – Paulić, *Vez* 324/8:53,57). Već smo istaknuli slikaricu Zdenku Sertić, uposlenicu Etnografskog muzeja u Zagrebu (Ivkanec i Mileusnić 1997), koja se bavila pripremom predložaka za vezenje u tehnici pečkog veza za časopise.

U međuratnom razdoblju pečki vez su prihvatile seljanke i njime su ukrašavale svoju odjeću i nošnje, posebice bogato vezene površine na pregačama i rukavima. Pečki vez je zastupljen u građanskoj modi, primjenjuje se posvuda: na odjeći, na ženskom modnom priboru i kućnom tekstilu. Pečki vez je toliko popularan da ga i slikarice, dizajnerice primjenjuju kao predloške za ukrašavanje korica knjiga, albuma, keramičkih predmeta. Pečki vez je u ovom razdoblju stekao status narodnog i hrvatskog veza, predstavljaju ga takvim i ženski časopisi.

Istodobno etnološka struka ignorira pečki vez kojemu se popularnost širi preko tiskovina – ženskih časopisa i škola. U okviru tečajeva koje je organizirala Seljačka sloga za nastavnike u razdoblju Banovine Hrvatske, organizirani su i tečajevi ručnoga rada pri čemu se pazilo da se rade samo one tehnike koje su svojstvene određenom kraju, ono što je izvorno. Takve tečajeve držala je tadašnja studentica etnologije Darinka Lukačević u

¹¹ U Etnografskom muzeju u Zagrebu čuvaju se u dokumentaciji inventarne kartice na kojima je Terezija Paulić opisala i oslikala u boji motive pečkog veza. Vidi: Mokos 2009:14. Etnografski muzej čuva u arhivi i stručno gradivo Terezije Paulić iz razdoblja njezina službovanja u Muzeju od 1925. do 1948. godine. Zahvaljujem Jasni Mokos na podacima i uvidu u arhivsko gradivo.

¹² Zahvaljujem kustosici Andrei Klobučar na uvidu u zbirku i predmete, kao i ljubaznim djelatnicama u knjižnici Muzeja na pomoći.

suradnji s učiteljicama podučavajući nastavnike da u izvorno, ono što se „smatra kao svoje“, ulazi i ono što je narod primio ranije, što je već davno prerađeno i integrirano. Zanimljivo je da je u nabranju što nije izvorno, navela „pečki“ upotrebljavajući ć i „kosovski vez“, držeći vjerojatno da se ovdje radi o najnovijem jugoslavenskom sloju i propagiranju kosovskog mita pa time i neprihvatljivim unosom i iz političkih razloga (Leček i Petrović Leš 2010: 51, 87–88).

Usprkos nastojanjima etnologa da se izbjegne sveopća uporaba pečkog veza i širenje putem škole, upraviteljica Državne ženske stručne škole u Zagrebu Adela Pleše, krajem Drugoga rata objavljuje priručnik za ženski ručni rad u kojem je donijela sedam tabli s prikazima pečkog veza, uz važnu napomenu da je težak za rad u pučkim gradskim i polugradskim školama (Pleše 1945:14). Iz tehničkih razloga nije mogla prikazati niti jedan seljački izvorni, što nam daje za pravo razmišljati da je uvrstila vezove rađene prema predlošcima umjetnika ili učenica, a pomnijom analizom možda bi se moglo utvrditi autorstvo. Motivi su stilizirani biljni (ibid. 5), često složeni u cvjetne grane u pravom kutu, a grane prekrivaju četvorine i pačetvorine (ibid. 8).

PREMA ZAKLJUČKU

U središte istraživanja stavljen je pečki vez koji je smatran u hrvatskom društvu specifičnim seljačkim vezom u Moslavini i Posavini, a promatran je u razdoblju od stotinjak godina kroz proizvođače, potrošače, tržište, proizvode i organizaciju proizvodnje na temelju različitih izvora, a prema načelima polisistemske teorije (Bonifačić 1997) Pokazalo se da je tehnika veza starija od naziva pečki vez i da se vjerojatno širila kroz samostanske škole, te primjenjivala na crkvenom tekstilu, čemu u prilog govore stariji nazivi za istu tehniku *opatečki*, *opatički našiv/ našav*. Mogućnost prenošenja i širenja vezilačkih vještina mogla je ići i preko žena iz plemićke obitelji Erdödy koja je dugo upravljala Moslavinom, za što sada nemamo dovoljno argumenata. U drugoj polovici 19. stoljeća ovaj vez se radio dvjema tehnikama raznobojnim koncem i sitnim cvjetnim motivima. Veću primjenu ovoga veza vjerojatno možemo povezati s djelovanjem ženske kućne industrije vezenja i tkanja koju je organizirao trgovac tekstilom Samuel Bereger na području Posavine

i Moslavine oko 1885. godine. Pretpostavljamo da je vez u tom razdoblju s kapica prešao na velike kvadratne rupce, *peče*, nakon čega je nastala moda i stil izrade upravo vezenih peča s povećanim cvjetnim motivima. Naziv pečki vez i druge inačice u svoj Tehnološki rječnik ženskog ručnog rada uvela je Jelica Belović-Bernadzikowska, pa se čini, dalje naziv zahvaljujući njoj širio i uvriježio u uporabi. Nazivi „šivano“, „našivano“, „našvavano“ u dijelu sjeverozapadne Hrvatske, kao i naziv „krpanje“, „zakrpano“, koji se koristi za vez u Moslavini, govore u prilog da je naziv vez novija pojava (Gušić 1980; Moslavac 1999). Vez je naročito krajem 19. stoljeća postao popularan s uporabom novih materijala pogodnih za vezenje, a u to vrijeme veličina motiva se povećala. Osobito se ovaj vez širio zaslugom ženskih udruga osnovanih početkom 20. stoljeća: u Petrinji i u Zagrebu, ali i kroz organizaciju i poticaje Samuela Bergera kao direktora Etnografskog muzeja. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća nazivan je još posavskim vezom, ali i hrvatskim vezom što i nije neobično obzirom na političku situaciju obilježenu upravom bana Khuena-Héderváryja stalnim kršenjem nagodbenog zakona, naročito na području financija i nametanjem mađarskoga jezika u službenu uporabu (Szabo 2005). Pod tim nazivima počeo se širiti kroz školske programe i časopise, te primjenjivati na građanskom tekstilu u Hrvatskoj. U razdoblju između dvaju ratova pečki vez, unatoč otporu etnologa smatran je narodnim/nacionalnim vezom, predloške za primjenu veza na odjeći, kućnim tekstilijama, keramici i opremi knjiga rade poznate hrvatske slikarice i dizajnerice, spomenute su Zdenka Sertić, Terezija Paulić, Zorka Sever i Branka Hegedušić. Predlošci za pečki vez šire se putem domaćih ženskih časopisa, naročito dvaju kojima je urednica i osnivačica bila Marija Jurić Zagorka. Ti su časopisi bili namijenjeni širokom tržištu i širim građanskim slojevima stanovništva, a suradnice u pripremi nacрта bile su slikarica Zdenka Sertić i učiteljica Draga Kovačević-Dugački. Pečki vez je u međuratnom razdoblju široko primjenjivan na crkvenom tekstilu te na građanskoj odjeći i kućnom tekstilu. Jedan od istaknutih promotora pečkog veza je seljak poduzetnik Stjepan Šajnović iz Osekova, sa svojom tekstilnom proizvodnjom prilagođenoj tržištu: crkvenim naručiteljima, građanskoj modi i turizmu. Pečki vez podučava se u školskim programima i širi se kroz predmet ručnog rada po cijeloj Hrvatskoj postajući jedan od faktora u oblikovanju jedinstvenog nacionalnog identiteta kao važan medij narodne kulture namijenjene svim slojevima stanovništva u razdoblju kada globalni

modni utjecaji uvelike bivaju prihvaćeni na području cijele Hrvatske. Prepoznat i odabran od uglednih poznavateljica tekstilnih vještina kao stari vez, preoblikovan po ukusu građanske klase, vraća se na selo kroz predmet ručnog rada u školama i kroz djelatnost organiziranog kućnog rukotvorstva. I ovdje se, slično kao i u slučaju lepoglavskog čipkarstva, radi o selektivnoj tradiciji, o kontinuiranom izboru i reizboru jednom odabrane vrijednosti kojoj društvo stalno dodaje nove vrijednosti i značenja (Duda 2002:14; Petrović 2008). Pečki vez je, smatram, nastao upravo kao međutjecaj visoke i seljačke kulture. Prihvaćen je u selima i gradovima već krajem 19. stoljeća, vjerojatno oko 1880-ih godina od kada postaje dio popularne kulture hrvatskog građanskog društva, a naročito između dvaju ratova, pečki je vez dobio ulogu u nacionalno-integracijskim procesima u hrvatskom društvu i značenje starog hrvatskog veza (Duda 2002; Iveljić 2008; Leček, 2012). Upravo ta snažna narodna, ujedno narodna/nacionalna komponenta, vezana uz pečki vez, daje mogućí odgovor na jedno od pitanja s početka teksta zašto su pečki motivi mogli smetati upravi Centrotekstila 1947. u Beogradu.

S obzirom na pojavu iste tehnike i u drugim zemljama, posebice onima koje su bile u sastavu Austro-Ugarske monarhije, neko novo istraživanje moglo bi ići u pravcu stilističke analize kojom bi se utvrdile moguće sličnosti i razlike, utjecaji 19. i početka 20. stoljeća kroz djelovanje bečkih ustanova Škole za umjetnički vez i Kunstgewebe Werkstätte (Koch 1914:180–181).

LITERATURA I IZVORI

- BABIĆ, Ljubo. 1943. *Boja i sklad. Prilozi za upoznavanje hrvatskog seljačkog umieća*. Liepa naša domovina, knjiga peta. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- BALIJA, Laura. 1924. *Povijest ženske učiteljske škole časnih sestara milosrdnica u Zagrebu. Izdaje o 75. obljetnici njezinog opstanka i rada u ime svih zahvalnih učenica toga zavoda udruga hrvatskih učiteljica*. Zagreb: Zaklada tisakre narodnih novina.
- BARTLET, Đurđa. 2011. „Moda i stil života“. U *Art déco. Umjetnost u Hrvatskoj između dva rata*, ur. Anđelka Galić i Miroslav Gašparović. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 61–93.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, Jelica. 1898. *Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada*. Separatni otisak iz „Školskog vjesnika“. Sarajevo: Zemaljska štamparija.

- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, Jelica. 1906a. „Vezilačka umjetnost u Hrvata i Srba“. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 11:1–51.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, Jelica. 1906b. *Katalog narodopisne zbirke trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu I. dio*. Zagreb: Naklada Trgovačko-obrtnog muzeja.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, Jelica. 1907. *Katalog tekstilne zbirke Zemaljskog umjetničko-obrtnog muzeja u Zagrebu*. Zagreb: Zemaljski umjetničko-obrtni muzej.
- BELOVIĆ-BERNADZIKOWSKA, Jelica. 1910. *Katalog hrvatske narodopisne zbirke Trgovačko-obrtnog muzeja u zagrebu, II. dio*. Zagreb: Naklada Trgovačko-obrtnog muzeja.
- BEREND, Iván T. i György RÁNKI. 1996. *Evropska periferija i industrijalizacija 1780.–1914*. Zagreb: Naprijed.
- BERGEMANN, Uta-Christiane. 2006. *Europäische Stickereien 1650–1850. Kataloge des Deutschen Textilmuseums Krefeld*, Band 2. Krefeld: Deutsches Textilmuseum.
- BONIFAČIĆ, Vjera. 1997. „O polisistemske etnologiji, folklorizmu i suvremenim pristupima istraživanju tekstila“. *Narodna umjetnost* 34/2:137–151.
- BONIFAČIĆ, Vjera. 1996. „Ethnological Research in Croatia: 1919 to 1940“. *Narodna umjetnost* 33/2:239–263.
- BUCHLI, Viktor. 2002. *The Material Culture Reader*. Oxford–New York: Berg.
- BUŠIĆ, Katarina. 2009. „Salamon Berger i počeci izložbene djelatnosti zagrebačkog Etnografskog muzeja“. *Etnološka istraživanja* 14:281–300.
- CEPELIĆ, Milko. 1892. [bez naslova] U *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u Zagrebu godine 1891.*, ur. Janko Ibler. Zagreb: Tiskarski zavod Narodnih novina, 193–216.
- DANGLOVÁ, Ol'ga. 2009. *Výšivka na Slovensku*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby.
- DUDA, Dean. 2002. *Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM.
- FËL, Edit. 1976. *Peasant Embroidery on Linen and Hemp in Hungary. Hungarian folk art 8*. Budapest: Corvina.
- FRANGEŠ, Branka. 1930. *Prilog upoznavanju i unapredjenju hrvatskog kućnog obrta*. Zagreb: Ženska udruga za očuvanje i promicanje hrvatskog kućnog obrta.
- GAVAZZI, Milovan. 1944. *Hrvatska narodna umjetnost*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.
- GRBEŠA, Claude, ur. 2013. *Stepinčevim stazama po Svetoj Zemlji*. Katalog izložbe. Zagreb: Glas koncila.
- GUŠIĆ, Marijana. 1955. *Tumač građe*. Zagreb: Etnografski muzej.

- GUŠIĆ, Marijana. 1980. „Stilski utjecaji u narodnoj nošnji“. U *Fiskovićev zbornik I: zbornik radova posvećenih sedamedestgodišnjici života Cvita Fiskovića*, ur. Davor Domančić. Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture – Književni krug, 685–698.
- HAMERŠAK, Marijana, Iva PLEŠE i Ana-Marija VUKUŠIĆ, ur. 2013. *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj baštini*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- ILLET, Gabriel. 1925. *Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes – Paris 1925. Section Serbe- Croate- Slovène, Catalogue officiel. Paris.*
- IVKANEC, Ivanka i Zlatko MILEUSNIĆ. 1997. *Zdenka Sertić i Etnografski muzej u Zagrebu*. Zagreb: Etnografski muzej.
- IVKANEC, Ivanka. 2008. *Grada: tajanstveno žensko pismo*. Zagreb: Narodno sveučilište. Dubrava.
- JAGIĆ, Filipina. 1892. [bez naslova] U *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u Zagrebu godine 1891.*, ur. Janko Ibler. Zagreb: Tiskarski zavod Narodnih novina, 198–199.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara. 2013. „Svjetska baština i kulturna ekonomija“. U *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj baštini*, ur. Marijana Hameršak, Iva Pleše i Ana-Marija Vukušić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 65–117.
- KOCH, Alexander, ur. 1914. *Stickerei Zeitung und Spitzen Revue, Zeitschrift zur Förderubg der Stickerei und Spitzenindustrie U. der Künstlereichen Frauen-handarbeit*. Darmstadt: Verlagsanstalt Alexander Koch.
- KRALJ, Božena. 1917. *Dvanaest zašaraka s posavskih poculica. Uzorci u naravnoj veličini s naznačenim bodovima i bojama. (Krijes: omladinski list za pouku i zabavu)*. Zagreb.
- KOVAČEVIĆ-DUGAČKI, Draga. 1925. *Narodni vezovi*, sv. I i II. Zagreb.
- LEČEK, Suzana. 2004. „Čipke i narodni vez u ideologiji hrvatskog seljačkog pokreta“. U *Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa Narodne i /ili nacionalne čipke*, ur. Tihana Petrović Leš. Lepoglava: Turistička zajednica Grada Lepoglave, Grad Lepoglava, 19–38.
- LEČEK, Suzana i Tihana PETROVIĆ LEŠ. 2010. *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939.–1941.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema, Srednja Europa.
- LEČEK, Suzana i Tihana PETROVIĆ LEŠ. 2011. „Država i znanost: jugoslovenstvo na III. Slavenskom kongresu geografa i etnografa 1930. godine“. *Studia ethnologica Croatica* 23:149–182.
- LEČEK, Suzana. 2012. „Kad umjetnost postaje politika. *Hrvatski izraz* i pitanje nacionalnog identiteta u Hrvatskoj 1918.–1941.“ U *Iz hrvatske povijesti 20. stoljeća*

- *Iz hrvatske zgodovine 20. stoletja*, ur. Iskra Iveljić, Stjepan Matković i Žarko Lazarević. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 13–35.
- LUETIĆ, Tihana. 2014. „Pa, mora i to biti!” – ‘Sveučilištarka’ i prva ‘Domagojka’ Božena Kralj“, *Croatica Christiana Periodica*, 38/73, 127–143.
- LULIĆ ŠTORIĆ. 2003. *Veza i čipka u Dalmaciji*. Zadar: Narodni muzej.
- MAJNARIĆ, Dunja. 1981. „Vezovi sisačke Posavine“. U *Vezovi panonske Hrvatske*. Katalog izložbe. Slavonski Brod: Muzej broskog Posavlja.
- MARUŠEVSKI, Olga. 1986. *Iso Kršnjavi kao graditelj. Izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske.
- MARUŠIĆ, Ivka. 1917. *Primjena hrvatskog narodnog veza. Torbica, vrvce za šešir, ovratnik i narukavci, jastuk. (Krijes: omladinski list za pouku i zabavu)*. Zagreb.
- MOKOS, Jasna. 2009. *Djelatnici Etnografskoga muzeja u Zagrebu: 1919.–2009*. Zagreb: Etnografski muzej.
- MOSLAVAC, Slavica. 1995. *Stjepan Šajnović i Moslavačka narodna nošnja*. Osekovo: Muzej Moslavine – Odbor za kulturu općine Popovača.
- MOSLAVAC, Slavica. 1995. *Ljubljeno moje moslavačko ruho*. Kutina: Muzej Moslavine.
- MOSLAVAC, Slavica. 1999. *Narodna nošnja jugozapadne Moslavine, Osekovo*. Priručnik za rekonstrukciju nošnje. Zagreb: Hrvatski sabor kulture.
- MOSLAVAC, Slavica. 2005. *Etnografska ostavština Zorke Sever*. Kutina: Muzej Moslavine.
- MOSLAVAC, Slavica. 2012. *Tradicijski vezovi na crkvenom ruhu*. Kutina: Muzej Moslavine.
- MURAJ, Aleksandra. 2006. „Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnoga umijeća“. *Narodna umjetnost* 43/2:7–40.
- OGRAJŠEK-GORENJAK, Ida. 2011. „Politika ženskog tiska“. U *Kako je bilo...: O Zagorki i ženskoj povijesti. Radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe / Feminizam, povijest, politika“ održanog 27. i 28. studenog, 2009. u Zagrebu u okviru trećih Dana Marije Jurić Zagorke*, ur. Sandra Prlenda. Zagreb: Centar za ženske studije, 145–190.
- PARKER, Rozika. 2010. *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine*. London: I. B. Tauris & Co Ltd.
- PAVIČIĆ, Snježana. 2001. „O kolatorstvu i vezilačkim aktivnostima hrvatske plemkinje Judite Balagović Japranske“. U *Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa „Čipka na oltaru. U čast jubileja 2000.“*, ur. Tihana Petrović Leš. Lepoglava: Turistička zajednica Grada Lepoglave, Grad Lepoglava, 137–147.
- PAVELIĆ-WEINERT, Vanda. 1987. *Vezilačka radionica 17. stoljeća u Zagrebu*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt.

- PAVELIĆ-WEINERT, Vanda. 1977. „Ostavlam moju črnoga baršuna halju... (Povijesne tkanine u svetičkom kraju)“. *Kaj – časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 9–10:75–91.
- PEIĆ ČALDAROVIĆ, Dubravka. 2012. *Razvoj građanskog društva i djelovanje kulturnih institucija u Hrvatskoj 1918–1941. Primjer Hrvatskog narodnog muzeja*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (Neobjavljeno).
- PETROVIĆ, Tihana. 2000. „Čipka na batiće u kontinentalnoj Hrvatskoj od 1918. do 1938.“ U *Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa Hrvatske čipke u Europi*, ur. Tihana Petrović. Lepoglava: Turistička zajednica Grada Lepoglave i Grad Lepoglava, 105–126.
- PETROVIĆ, Tihana. 2001. „Milko Cepelić – istraživač hrvatskoga seljačkog tekstila“. *Zbornik Muzeja Đakovštine* 5:61–75.
- PETROVIĆ LEŠ, Tihana. 2008. *Lepoglavsko čipkarstvo*. Zagreb: Srednja Europa.
- PLEŠE, Adela. 1945. *Hrvatski narodni ornamenat. Uzorci veziva i tkiva iz sjevernog područja Nezavisne države Hrvatske. Priručnik za ukrasno crtanje i ženski ručni rad*. Zagreb: Hrvatska državna tiskarna.
- POTKONJAK, Sanja. 2005. „Žensko pitanje: prilozi istraživanju ženskog identiteta u počecima hrvatske etnologije“. U *Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa Učiteljice, dizajnerice, čipkarice*, ur. Tihana Petrović Leš. Lepoglava: Turistička zajednica Grada Lepoglave i Grad Lepoglava, 9–27.
- POTKONJAK, Sanja. 2012. „Utilitarna pedagogija, obrazovanje i moral slavenske žene novog doba u radu Jelice Belović Bernadzikowske“. *Zbornik za narodni život i običaje* 56:171–195.
- RADAUŠ-RIBARIĆ, Jelka. 1996. „*Krik upozorenja*“, *prognanice, čuvarice tradicijskih vještina, Ručni radovi iz Banovine, Vukovara i Baranje*. Zagreb: Društvo hrvatskih intelektualki, podružnica u Zagrebu.
- RADAUŠ-RIBARIĆ, Jelka. 1999. „Ukrasno nabiranje na košulji u ženskom tradicijskom ruhu zapadne Istre“. *Traditiones* 28/1:343–359.
- RAPO, Vesna. 2003. *Ženski ručni rad u školama kontinentalne Hrvatske*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- SZABO, Agneza. 2005. „Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 37/3:579–608.
- SZENCZI, Blažena i Jelka RADAUŠ-RIBARIĆ. 1973. *Vezak vezla... Motivi narodnih vezova—Hrvatska*. Zagreb: Etnografski muzej.
- ŠAJNOVIĆ, Stjepan. 1998. *Lepa ti je Moslavina, Moslavačka narodna nošnja i pečki vez na crkvenom ruhu. Iz ostavštine Stjepana Šajnovića*, ur. Manda Svirac. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Nevena. 2009. „Festivalizacija tradicijske kulture“. U *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*, 2. svezak, ur. Vesna Kusin

- i Branka Šulc. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike hrvatske, Galerija Klovićevi dvori, 29–31.
- ŠUFFLAY od Otruševca, Zlata. 1918. *Hrvatska narodna čipka u domu i na oltaru*. Beč: Adolf Holzhausen, Sveučilišna tiskara u Beču.
- VOJNOVIĆ, Branka. 1992. „Ljubo Babić i pučka umjetnost“. *Ethnologica Dalamatica* 1:109–115.
- VOJNOVIĆ, Branka. 1995. „Gavazzijevo određenje hrvatske narodne umjetnosti i mogućnosti daljnjega istraživanja“. *Etnološka tribina* 18:125–139.
- WÖRNER, Martin. 1999. *Vergnügung und Belehrung: Volkskultur auf den Welausstellungen 1851–1900*. Münster – New York – München – Berlin: Waxmann.
- VUJIĆ, Žarka. 2012. „Izidor Kršnjavi – pionir muzealne znanosti u Hrvatskoj“. *Muzeologija* 46:9–35.
- ŽUPAN, Dinko. 2013. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868–1918)*. Osijek – Slavonski Brod: Učiteljski fakultet i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema.

NOVINE I ČASOPISI

- ŠUFFLAY, Zlata. 1914. „Muzej za umjetnost i obrt i Ateleier uz žen. struč. školu u Zagrebu“. *Narodne novine*, 24. travnja, 93:4.
- ŠUFFLAY, Zlata. 1914. „Muzej za umjetnost i obrt i Ateleier uz žen. struč. školu u Zagrebu“. *Narodne novine*, 25. travnja, 94:3–4.
- s. n. 1925. „Naše narodno blago. K slici narodnog veziva na str. 45“. *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 1:13.
- s. n. 1925. „Naše narodno vezivo“. *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 4:19.
- s. n. 1926. „S izložbe ručnih radova u Sisku“. *Svijet. Ilustrovani tjednik*, 24. prosinca, 26:556.
- s. n. 1927. „Izložba Djela društva za promicanje umjetničkoga obrta“. *Svijet. Ilustrovani tjednik*, 1. siječnja, 1:452–453.
- s. n. 1928. „Dvadesetgodišnjica Ženske udruge za narodno tkivo i vezivo u Petrinji“. *Svijet. Ilustrovani tjednik* 24:528.
- s. n. 1928. „Izložba narodnih radnja u Zagrebačkom Zboru“. *Svijet. Ilustrovani tjednik*, 1. rujna, 10:204–205.
- s. n. 1929. „Haljine ukrašene narodnim vezivom“. (Nacrte složila po nar. motivima Draga Kovačević-Dugački). *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 4:30.
- s. n. 1929. „Za ljeto“. (Nacrte složila prema narodnim motivima gđa Draga Kovačević-Dugački). *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 5:29.

- ZAGORKA JURIC, Marija. 1929. „Izložba ručnih radova pretplatnica Ženskog lista“. *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo*. 6:7–11.
- s. n. 1929. „Dva motiva sa posavskih peča“. (Crtala Draga Kovačević-Dugački). *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 7:28.
- s. n. 1929. „Vrlo ukusna garnitura za verandu“. (Crtala Draga Kovačević-Dugački). *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 8:30.
- s. n. 1929. „Praktični predmeti ukrašeni narodnim vezivom“. (Crtala Draga Kovačević-Dugački). *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 11:29.
- ZAGORKA JURIC, Marija. „Zašto je potreban *Ženski list*? Kako je nastao i razvijao se *Ženski list*“. *Ženski list za modu, zabavu i kućanstvo* 12:8–9.
- ZAGORKA JURIC, Marija. 1939. „Seljanka prvakinja sela“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 1:21.
- s. n. 1939. „Narodni motivi iz Posavine – pečki vez“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 11: s. p.
- s. n. 1939. „Motivi iz Posavine“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 12: s. p.
- s. n. 1940. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 3: s. p.
- s. n. 1940. „Odjeća za ljetovanje od platna urešena narodnim motivima“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 5: s. p.
- s. n. 1940. „Pokrivač za krevet i jastuk urešen narodnim motivima. Vezeni pečkim vezom, lančancem i plosnim vezom (motivi iz Slavonije i Moslavine)“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 6:28–29.
- s. n. 1941. „Ukrasi pečkog veza“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 1:36.
- s. n. 1941. „Suncobran i ukrasna vrpca“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 2:31.
- s. n. 1941. „Predložak s cvjetićima za jastuk – veze se pečkim vezom“. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom* 3:31.

ARHIVI I ZBIRKE

Gradski muzej Varaždin:

Ostavština Danice Brössler.

Etnografski muzej Zagreb (EMZ):

Tekstilna zbirka – Posavina.

Stručno gradivo – Milka Štamfelj: O narodnom vezivu, oko 1910.

Stručno gradivo – Terezija Paulić 1925. –1948.: Bilježnica 324/8: Vez. i Bilježnica 324/1: Terenska istraživanja, 1925.

Stručno gradivo – Blažena Mohaček Szenczi.

Korespondencija Berger.

Muzej za umjetnost i obrt (MUO):

Papeš, Leopoldina: Zbirka narodnih veziva gdje Milke Štamfelj, Sisak, 30. 5. 1916.

Osobnik Aurelije Šufflay, br. 33.

Zbirka grafičkog dizajna, Nacrti Tereze Paulić.

Hrvatski državni arhiv (HAD – Zagreb): 1010. Osobni fond Branimira Bratanića, kutija 1.5. Različiti izvještaji sa smotri.

Tihana Petrović Leš

The Role of Embroidery in Shaping National Identity or How Pec Embroidery Became National Embroidery

Pec embroidery phenomenon was observed in the period of about a hundred years with its manufacturers, consumers, market, products and manufacture organization based on different sources and according to polysystem theory principles. It was recognized and chosen by renowned connoisseurs of textile manufacturing skills as a type of old embroidery, reshaped after the taste of the bourgeois class, and returned to the country by way of handicraft classes in schools and organized home handiwork. It was concluded that Pec embroidery developed precisely due to the interactions between high and peasant cultures. It was accepted in villages and towns by the end of 19th century when it became a part of the Croatian bourgeois society popular culture. It was especially important between the two World Wars when it gained a prominent role in the processes of national integration of the Croatian society and its meaning as a type of old Croatian embroidery.

Keywords: Pec embroidery, popular/national identity, Croatia in 19th and 20th century, polysystem theory, heritage